

Samenvatting

In deze studie is de relatie tussen gezinsfunctioneren en probleemgedrag van kinderen onderzocht. Er is veelvuldig onderzoek gedaan naar het ontstaan van probleem-gedrag van kinderen in de context van het gezin. Het blijkt dat er verschillende theoretische benaderingen onderscheiden kunnen worden, die elk verschillende aspecten van het gezinsfunctioneren benadrukken. In dit onderzoek proberen we een overzicht te geven van de meest belangrijke aspecten van gezinsfunctioneren waarvan verondersteld wordt dat ze gerelateerd zijn aan het ontstaan van gedragsproblemen van kinderen. Zoals in het eerste hoofdstuk uitgelegd wordt, is de literatuur over relaties tussen aspecten van gezins-functioneren en gedragsproblemen van kinderen voornamelijk gebaseerd op onderzoek waarin gezinnen met ernstige opvoedingsproblemen vergeleken worden met gezinnen zonder opvoedingsproblemen, en op klinische ervaringen met gezinnen die zich reeds in het hulpverleningscircuit bevinden. In ons onderzoek hebben we daarentegen gezinnen met lichte opvoedingsmoeilijkheden vergeleken met normale gezinnen. Op deze manier wilden we nagaan of de samenhangen tussen gezinsfunctioneren en probleemgedrag van kinderen die in de literatuur vermeld worden, ook blijken te gelden voor gezinnen met lichte opvoedingsmoeilijkheden. Verder wordt in dit onderzoek nagegaan welke relaties verwacht kunnen worden tussen de verschillende aspecten van gezinsfunctioneren. Hoewel er veel verschillende aspecten van gezinsfunctioneren onderscheiden kunnen worden, veronderstellen we dat deze aspecten met elkaar zullen samenhangen. Tot slot zijn we nagegaan of het mogelijk is om het gezinsfunctioneren in gezinnen met lichte opvoedingsproblemen te verbeteren door middel van een nieuw ontwikkelde oudercursus die gericht is op communicatie- en probleemoplossingsvaardigheden van ouders. Als het gezinsfunctioneren in gezinnen met lichte opvoedingsproblemen verbeterd kan worden door de ouders de oudercursus aan te bieden, kan dit belangrijke implicaties hebben voor de hulpverlening aan deze gezinnen. Hopelijk kan de oudercursus helpen voorkomen dat gezinnen met lichte opvoedingsproblemen meer en ernstiger problemen gaan ontwikkelen.

In dit onderzoek komen drie onderzoeksvragen aan bod. Ten eerste zijn we nagegaan of gezinnen met lichte opvoedingsproblemen verschillen van gezinnen zonder opvoedingsproblemen wat betreft het gezinsfunctioneren. Om deze vraag te kunnen beantwoorden hebben we een groep van 28 probleemgezinnen met een groep van 26 normale gezinnen vergeleken wat betreft aspecten van gezinsfunctioneren. De groep zogeheten probleemgezinnen bestond uit gezinnen waarvan de ouders opvoedingsproblemen ervoeren vanwege lichte vormen van externaliserend probleemgedrag van hun 10 tot 14 jaar oude zoon of dochter. De groep normale gezinnen bestond uit

gezinnen waarvan de ouders geen opvoedingsproblemen ervoeren. Ten tweede zijn samenhangen onderzocht tussen de verschillende aspecten van gezinsfunctioneren. Voor het beantwoorden van deze vraag zijn relaties bestudeerd tussen aspecten van gezinsfunctioneren in de groep van 54 gezinnen als geheel (28 probleemgezinnen en 26 normale gezinnen). Ten derde is de effectiviteit van de oudercursus 'Praten met kinderen' geëvalueerd. Deze cursus is gericht op het verbeteren van de communicatie- en probleemoplossende vaardigheden van ouders. Voor het evalueren van het resultaat van de cursus, is de cursus aangeboden aan de ouders van de 28 probleemgezinnen.

In het eerste hoofdstuk worden de begrippen gezinsfunctioneren en probleemgedrag van kinderen nader uitgewerkt. Wat betreft gezinsfunctioneren, worden vier invloedrijke theoretische benaderingen beschreven, te weten de opvoedkundige benadering, de intergenerationele benadering, de gezinsstructuurbenadering en de communicatie-benadering. In elke theoretische benadering worden bepaalde aspecten van het gezinsfunctioneren benadrukt, die verondersteld worden samen te hangen met gedragsproblemen van het kind. In de opvoedkundige benadering gaat het om de begrippen ouderlijke ondersteuning en controle. Binnen de intergenerationele benadering wordt de nadruk gelegd op de kwaliteit van de relatie tussen ouders en kind en de mate waarin deze relatie gekenmerkt wordt door rechtvaardigheid, erkenning en vertrouwen. In de gezinsstructuurbenadering staat de structuur en organisatie van het gezin centraal. Deze structuur en organisatie komen tot uitdrukking in de begrippen cohesie en flexibiliteit van het gezin en de kwaliteit van de huwelijksrelatie van de ouders. In de communicatiebenadering tenslotte, worden de inhoud en structuur van de interacties tussen gezinsleden benadrukt. Wat betreft gedragsproblemen van kinderen, hebben we ons beperkt tot lichte vormen van externaliseringsgedrag. Verder wordt in het eerste hoofdstuk een theoretische analyse gemaakt van de samenhangen die verwacht kunnen worden tussen de verschillende aspecten van gezinsfunctioneren. Tot slot worden in dit hoofdstuk de onderzoeksvragen gepresenteerd.

In het tweede hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de literatuur op het gebied van oudercursussen. De meest bekende typen oudercursussen worden beschreven: Adleriaanse, client centered, gedragsveranderings-, rationeel emotieve en gecombineerde oudercursussen. Ten eerste worden de theoretische uitgangspunten die aan de verschillende typen cursussen ten grondslag liggen samengevat. Verder wordt voor elk type cursus nagegaan aan welke aspecten van gezinsfunctioneren aandacht wordt besteed, of de cursus gericht is op veranderingen in cognities, attitudes en kennis van ouders ('reflective counseling') of op veranderingen in het gedrag van ouders ('behavioral counseling') en wat er bekend is over de effectiviteit van het programma. Op deze wijze wordt een overzicht gegeven van de bestaande oudercursussen, waarmee de nieuwe cursus 'Praten met kinderen' vergeleken kan worden.

In het derde hoofdstuk wordt de nieuwe oudercursus 'Praten met kinderen' gepresenteerd. Allereerst wordt uitgelegd dat besloten is tot het ontwikkelen van een nieuwe oudercursus op grond van de resultaten van een eerder onderzoek, waaruit duidelijk de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind naar voren kwam als een belangrijke variabele waarop probleemgezinnen en normale gezinnen verschilden. Daarnaast zijn de meeste bestaande oudercursussen ontwikkeld voor ouders met kinderen tot ongeveer 12 jaar. De cursus 'Praten met kinderen' daarentegen is ontwikkeld voor ouders met kinderen vanaf een jaar of tien. Ten tweede wordt in hoofdstuk drie een samenvatting gegeven van de inhoud van de zeven bijeenkomsten van de cursus. 'Praten met kinderen' is gebaseerd op een overlegmodel dat uit vier stappen bestaat: 1. Het bespreken van het probleem; 2. Het bedenken van mogelijke oplossingen; 3. Het kiezen van een oplossing en maken van afspraken over de uitvoering ervan; en 4. Het evalueren van de oplossing. In zeven bijeenkomsten worden deze vier stappen uitgewerkt en krijgen de ouders een groot aantal tips en regels om te voorkomen dat discussies in een gezin escaleren en om ervoor te zorgen dat problemen in een rustige, ontspannen sfeer besproken kunnen worden. Ten derde wordt in het derde hoofdstuk de cursus 'Praten met kinderen' vergeleken met de reeds bestaande oudercursussen die in hoofdstuk twee beschreven zijn. Ook wordt nagegaan welke aspecten van gezinsfunctioneren in 'Praten met kinderen' aan bod komen, en of de cursus veranderingen in ouderlijke cognities, attitudes en kennis, of in ouderlijk gedrag beoogt. Geconcludeerd wordt dat de nieuwe cursus beschouwd kan worden als een communicatiecursus die echter afwijkt van bestaande communicatiecursussen (zoals Gordons (1970, 1980) Parent Effectiveness Training) in de nadruk die gelegd wordt op het overleggen over conflicten binnen een hiërarchische ouder-kind relatie waarbij ouders de eindverantwoordelijken blijven voor het probleem-oplossingsproces, en in de nadruk die gelegd wordt op het bieden van een grote hoeveelheid tips en regels voor het overleggen over zich voordoende problemen.

In het vierde hoofdstuk worden de deelnemers aan het onderzoek en de meetinstrumenten besproken. Ten eerste zijn vragenlijsten gebruikt om probleemgedrag van het kind, opvoedingsgedrag, de kwaliteit van de relatie tussen ouders en kind, de gezinsstructuur en de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind te meten. Ten tweede zijn observaties gebruikt om de communicatie tussen ouders en kind te onderzoeken. Ouders en kind werden daartoe geobserveerd tijdens een beslissingstaak (het plannen van een vakantie), het oplossen van een aantal puzzels, een maaltijdsituatie en een conflictoplossingstaak (het bespreken en proberen op te lossen van onderlinge conflicten).

In hoofdstuk vijf worden de resultaten voor elk van de drie onderzoeksvragen gepresenteerd. De eerste onderzoeksvraag betrof verschillen tussen de

probleemgezinnen en normale gezinnen wat betreft aspecten van gezinsfunctioneren. De resultaten met betrekking tot de vragenlijsten lieten zien dat in de probleemgezinnen de ouders hun kinderen minder ondersteuning boden, de kwaliteit van de ouder-kind relatie minder goed was, het gezin als minder cohesief en minder gestructureerd beoordeeld werd (althans, volgens de moeders en de kinderen), en de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind minder goed was dan in de normale gezinnen. Hoewel de verschillen in scores tussen de probleem- en normale gezinnen over het algemeen klein waren, waren ze statistisch significant. Dat betekent, dat hoewel het gezinsfunctioneren in de probleem-gezinnen niet als zeer negatief bestempeld kan worden, het wel degelijk minder positief was dan in de normale gezinnen. Er zijn geen verschillen gevonden tussen de twee groepen gezinnen wat betreft de mate waarin ouders restrictieve controle uitoefenden en wat betreft de kwaliteit van de huwelijksrelatie van de ouders. Verder zijn er observaties gebruikt om een beeld te krijgen van de communicatie tussen ouders en kind. Er zijn nauwelijks verschillen tussen de probleem- en normale gezinnen gevonden wat betreft de communicatie tijdens de beslissingstaak, de puzzeltaken en de maaltijdsituatie. Wat betreft de communicatie tussen ouders en kind tijdens de conflictoplossingstaak bleek, dat de ouders en kinderen uit de probleemgezinnen meer negatieve opmerkingen tegen elkaar maakten dan de ouders en kinderen uit de normale gezinnen. Verder luisterden de vaders uit de probleemgezinnen minder aandachtig naar hun kinderen dan de vaders uit de normale gezinnen, en waren de moeders en kinderen uit de probleemgezinnen minder ondersteunend ten opzichte van elkaar dan de moeders en kinderen uit de normale gezinnen. Tot slot is de structuur van het interactieproces tijdens de conflictoplossingstaak geanalyseerd. Hierbij werd een aantal significante verschillen tussen de probleem- en normale gezinnen gevonden, die erop duiden dat er in de probleemgezinnen meer sprake was van een bij voortduring negatief op elkaar reageren dan in de normale gezinnen.

De tweede onderzoeksvraag had betrekking op relaties tussen de verschillende aspecten van gezinsfunctioneren. De resultaten met betrekking tot de vragenlijsten lieten een sterke, positieve samenhang zien tussen ouderlijke ondersteuning, de kwaliteit van de ouder-kind relatie, de mate van cohesie in het gezin en de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind. Verder bleek over het algemeen dat een gebrek aan een duidelijke structuur in het gezin negatief samenhang met ouderlijke ondersteuning, de kwaliteit van de ouder-kind relatie en de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind. De observatiematen die gebruikt werden om de communicatie tussen ouders en kind te onderzoeken, bleken met name gerelateerd te zijn aan ouderlijke ondersteuning en de kwaliteit van de ouder-kind relatie. Over het algemeen bleek dat de mate van constructieve communicatie tijdens de observatie

positief samenhang en de mate van negatieve communicatie tijdens de observatie negatief samenhang met ouderlijke ondersteuning en de kwaliteit van de ouder-kind relatie. Tot slot hebben we de structuur van het interactie-proces onderzocht, door sequenties van negatieve uitingen te bestuderen. Over het algemeen bleek dat een opeenvolging van negatieve uitingen tussen ouders en kind negatief gerelateerd was aan ouderlijke ondersteuning en de kwaliteit van de ouder-kind relatie.

De derde onderzoeksvraag betrof de effectiviteit van de oudercursus 'Praten met kinderen' op het gezinsfunctioneren. Aangezien de cursus expliciet gericht is op de communicatieve en probleem-oplossende vaardigheden van ouders, verwachtten we vooral effect van de cursus aan te kunnen tonen op de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind. Verder wilden we nagaan of er generalisatie-effecten waren op andere aspecten van gezinsfunctioneren: op opvoedingsgedrag van ouders, de kwaliteit van de ouder-kind relatie en de gezinsstructuur. Een 'pretest posttest control group design' werd gebruikt voor het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag. De ouders van ongeveer de helft van de probleemgezinnen volgden de oudercursus na afloop van de voormeting en voor de nameting (de experimentele groep). De ouders van de andere helft van de probleemgezinnen volgden de oudercursus pas na afloop van voor- én nameting (de controle groep). Met behulp van de vragenlijsten om het gezinsfunctioneren te meten, slaagden we er niet in om enig resultaat van de oudercursus aan te tonen wat betreft de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind of wat betreft ouderlijk opvoedings-gedrag, de kwaliteit van de ouder-kind relatie en de gezinsstructuur. Met behulp van de observaties om de communicatie tussen ouders en kind in kaart te brengen, slaagden we er alleen met de gecodeerde interactie tijdens de conflictoplossingstaak in om effecten van de oudercursus aan te tonen. Deze taak bestond eruit dat ouders en kind conflicten die ze zelf aandroegen moesten bespreken en proberen op te lossen. Daarmee lag deze taak het dichtst bij het doel en de inhoud van de oudercursus, die immers gericht is op het overleggen over conflicten en meningsverschillen tussen ouders en kinderen. We vonden positieve effecten van de cursus voor de communicatie tussen de moeders en kinderen, maar niet voor de communicatie tussen de vaders en kinderen. We vonden dat zowel de moeders als de kinderen van de experimentele groep meer op een constructieve en minder op een negatieve manier met elkaar communiceerden tijdens de nameting dan tijdens de voormeting, terwijl de moeders en kinderen uit de controlegroep minder op een constructieve en meer op een negatieve manier met elkaar omgingen tijdens de nameting dan tijdens de voormeting. Het bleek, met andere woorden, dat de communicatie tussen de moeders die de cursus gevolgd hadden en hun kinderen verbeterde, terwijl de communicatie tussen de moeders die de cursus nog niet gevolgd hadden en hun kinderen verslechterde.

In het zesde hoofdstuk worden de resultaten van het huidige onderzoek nog eens samengevat en becommentarieerd. Wat betreft de eerste onderzoeksvraag kunnen we concluderen dat we erin geslaagd zijn om de meeste verschillen in gezinsfunctioneren tussen probleemgezinnen en normale gezinnen, zoals die in de literatuur beschreven worden, te repliceren. Hoewel het gezinsfunctioneren in de probleemgezinnen in dit onderzoek, gezinnen met lichte opvoedingsmoeilijkheden, niet bijzonder slecht genoemd kon worden, was het wel degelijk minder goed dan in de normale gezinnen. Hieruit kunnen we concluderen dat het verschil tussen de gezinnen met lichte opvoedings-problemen in dit onderzoek en de klinische probleemgezinnen met ernstige opvoedings-problemen die in de literatuur beschreven worden, waarschijnlijk geen kwalitatief verschil is. De gezinnen verschillen slechts in de mate waarin het gezinsfunctioneren verstoord is geraakt. Gezinnen kunnen geplaatst worden op een continuüm van gezinsfunctioneren, dat loopt van adequaat functioneren in normale gezinnen, via licht verstoord functioneren in gezinnen met lichte opvoedingsproblemen en gezinnen in een opvoedingscrisis, tot ernstig verstoord functioneren in klinische probleemgezinnen. Naar onze mening toont deze conclusie het belang aan van preventie- en vroege interventieprogramma's zoals onze oudercursus. Deze vroege interventieprogramma's kunnen helpen voorkomen dat het gezinsfunctioneren verder verslechtert en dat gezinnen zich op het continuüm bewegen van een licht verstoord functioneren ten gevolge van lichte opvoedingsproblemen in de richting van ernstig verstoord functioneren.

Wat betreft de tweede onderzoeksvraag kunnen we concluderen dat, zoals verwacht, veel relaties gevonden werden tussen de concepten van de opvoedingsbenadering, de intergenerationele benadering, de structurele benadering en de communicatiebenadering van het begrip gezinsfunctioneren. De sterkste samenhangen werden gevonden tussen ouderlijke ondersteuning, de kwaliteit van de ouder-kind relatie, gezinscohesie en de kwaliteit van de communicatie tussen ouders en kind. Deze aspecten van gezinsfunctioneren lijken veel gemeenschappelijk te hebben en allemaal te verwijzen naar de emotionele betrokkenheid en wederzijdse verstandhouding tussen de gezinsleden. Samengevat, blijkt het concept gezinsfunctioneren te verwijzen naar een aantal onderling afhankelijke aspecten: ouderlijk opvoedingsgedrag, de kwaliteit van de relatie tussen ouders en kind, de gezinsstructuur en de communicatie tussen de gezinsleden. In interventie- en preventieprogramma's zou dan ook aandacht besteed kunnen worden aan al deze aspecten van gezinsfunctioneren om een compleet beeld te krijgen van gedrags-problemen van kinderen in de context van het gezin.

Wat betreft de derde onderzoeksvraag kan geconcludeerd worden dat de resultaten van de cursus 'Praten met kinderen' veelbelovend zijn, aangezien we erin geslaagd zijn verbetering aan te tonen in de communicatie tussen moeders en kinderen,

nadat de moeders de cursus gevolgd hadden. Het is niet duidelijk waarom we er niet in geslaagd zijn effecten van de cursus aan te tonen op de manier waarop vaders en kinderen communiceerden. Toekomstig onderzoek zou hier mogelijk een antwoord op kunnen geven. Wat betreft het gebruik van meetinstrumenten, kunnen we concluderen dat het aanbeveling verdient meetinstrumenten te gebruiken, die passen bij het doel en de inhoud van de oudercursus en die precies meten wat in de cursus aan ouders geleerd wordt. Aangezien de cursus 'Praten met kinderen' gericht is op communicatieve en conflict-oplossende vaardigheden, sloot de observatietaak waarbij ouders en kind gevraagd werd om onderlinge conflicten te bespreken en op te lossen, het best aan bij de inhoud en het doel van de cursus. Deze conflictoplossingstaak bood dan ook de beste mogelijkheden om de effectiviteit van de cursus aan te tonen. Verder zijn we er niet in geslaagd om generalisatie-effecten van de cursus aan te tonen op andere aspecten van het gezins-functioneren, zoals ouderlijk opvoedingsgedrag, de kwaliteit van de relatie tussen ouders en kind, en de gezinsstructuur. We kunnen concluderen dat het misschien niet realistisch is om te verwachten dat een oudercursus die zich richt op de communicatie tussen ouders en kinderen, ook vele andere aspecten van het gezinsfunctioneren positief beïnvloedt. De cursus was bedoeld om de communicatieve en conflictoplossende vaardigheden van ouders te verbeteren en de resultaten van het onderzoek hebben aangetoond dat we, tenminste voor de omgang van de moeders met hun kinderen, in die opzet geslaagd zijn. Onze conclusie is dan ook dat de cursus 'Praten met kinderen' door het verbeteren van de communicatie tussen ouders en hun kinderen een positieve bijdrage kan leveren aan het gezinsfunctioneren in gezinnen met lichte opvoedingsmoeilijkheden.

Van As, N.M.C. (1999). Family functioning and child behavior problems. Proefschrift. Nijmegen: Radboud Universiteit.

